

Ἐνα Τοῦρκο κι’ ἔνα “Ελληνα. Βασικῶς τὰ δικαστήρια δικάζουν τοὺς Κυπρίους υπηκόδους κατά τοὺς δθωμανικούς νόμους⁽¹⁾ καὶ σύμφωνα μὲ τὶς τροποποιήσεις ποὺ ἔγιναν σ’ αὐτοὺς ἀπὸ τὸ Νομικὸ Συμβούλιο. “Αν ἔξαιρέσῃ κανεὶς τὸν Μεγάλο Ἀρμοστή, ποὺ ἀντικατέστησε τὸν Τούρκο πασᾶ, πολὺ λίγες τροποποιήσεις ἔγιναν στὴν νομοθεσία τῆς Κύπρου μέχρι τοῦ 1814, ὅπότε τὸ νησί προσαρτήθηκε στὴν Ἀγγλικὴ Αὐτοκρατορία καὶ μέχρι τοῦ 1825, ὅπότε ἔγινε καὶ πάλιν ἀποικία ἀγγλικὴ καὶ συντάχθηκε νέος καταστατικὸς χάρτης τοῦ νησιοῦ... Στὰ ἐννιά αἱρετά μέλη τοῦ Συμβουλίου προστέθηκαν ἄλλα τρία.

Καὶ κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Ἀγγλοκρατίας, τὸ καθεστώς τῆς Κύπρου δὲν ἀλλοιώθηκε βασικῶς. Ἡ κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ κατάσταση, καθὼς κι’ ἡ οἰκονομικὴ, πολὺ λίγο ἐπηρεάστηκαν. Ἡ μακροχρόνια τουρκικὴ διοίκηση εἶχε βαθείες τὶς ρίζες τῆς στὰ σπλάχνα τοῦ κοινωνικοῦ σῶματος τῆς Κύπρου. Ἡ πρόδοθ βάσιζε πολὺ ἀργά. Νὰ τὶ ἔγραψεν εἰδικός κι’ ἀντικειμενικός μελετητὴς τῆς Κύπρου κατά τὸ 1890, ὅστερα ἀπὸ τόσα χρόνια ἀγγλικῆς διοίκησεως: «Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων περὶ τῆς ἐν Κύπρῳ διοικήσεως, ἔξαγεται, διτὶ οἱ Ἀγγλοι ἐλάχιστα ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἔπραξαν, ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἀρχὰς, ὡς αὐτάς εὑρον εἰς τοὺς πρότερον αὐτῆς ἀρχοντας ἐν τῇ νήσῳ (‘Οθωμανούς) καταλιπόντες, ἐνῶ αὐτοὶ οὐδὲ τὸ τέταρτον τῶν κατοίκων ἀποτελοῦσι. Οὕτω δέ, ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Νομοθετικοῦ Συμβουλίου, τοῦ περὶ Δικαστηρίων καὶ τοῦ περὶ Δασῶν νομοθετήματος, ἀπαντα τὰ ἀλλα οἰκονομικά καὶ ἀλλα καθιδρύματα μένουσι καὶ νῦν ὡς ἡσαν τουρκικά καὶ ὑπὸ Μωαμεθανῶν διευθυνόμενα. Ἀπασαι σχεδὸν αἱ ἀρχαὶ τῆς νήσου, αἱ μὴ κατεχόμεναι ὑπὸ Ἀγγλῶν ὑπαλλήλων, οἱ υπαξιωματικοὶ καὶ κλητῆρες τῆς δστυνομίας, καὶ οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς δεσμοφύλακες εἰναι Μωαμεθανοί. Καὶ νῦν οἱ ἐν Κύπρῳ Τούρκοι εἰναι λίαν εὐχαριστημένοι, διότι ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν κυριαρχίαν, καίπερ εὐδριθμοὶ δντες, δεσπόζουσι τῶν πολυπληθεστέρων, νοημονευτέρων καὶ ἀσυγκρίτως πεπαιδευμένων Ἐλλήνων συμπολιτῶν των». “Ἄς μὴ ξεχνοῦμε πῶς οἱ Ἀγγλοι κατέλαβαν τὴν Κύπρο γιὰ καθαρῶς στρατιωτικοὺς λόγους, ἀδιαφορῶντας Ἰωας κατ’ ἀρχὰς γιὰ τὴν ἀλλη κατάσταση τοῦ νησιοῦ. Ἀλλὰ στὰ μεταγενέστερα χρόνια ἡ Κύπρος ἔχει προαχθῆ ἀπὸ ἐποψη κοινωνική, πνευματικὴ κι’ οἰκονομική. Ἡ πρώτη δμως φάση τῆς κατοχῆς τῆς ἀπὸ τοὺς Ἀγγλους μέχρι τοῦ 1890 παρουσίαζε τὴ μορφὴ ποὺ δῶσαμε παραπάνω.

Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς στὴν Κύπρο δὲν ἐσημείωσαν στὴν πραγματικότητα οημαντικὴ πρόδοθ. Τὰ

δύο Συμβούλια, τὸ Νομοθετικὸ καὶ τὸ Διοικητικό, οἱ νόμοι ποὺ ψηφίστηκαν, καθὼς κι’ οἱ διατάξεις, δὲν ἐλειτούργησαν κανονικὰ ἡ, καλύτερα, πολὺ δύσκολα κινήθηκαν. Ἡ μακροχρόνια τουρκικὴ διοίκηση εἶχε σχεδὸν ἀπονεκρώσει κι’ ἀποκομίσει τὰ πάντα κι’ ἡταν βραδεῖα ἡ ἀφύπνιση κι’ ἡ ἀνάρρωση. Οἱ νέες δργανικὲς διατάξεις χρειάζονται χρόνο γιὰ νὰ λειτουργήσουν καὶ καρποφορήσουν. Ἀλλ’ ἀπὸ τὰ 1890 ἀρχισαν νὰ φαίνωνται καθαρώτερα τὰ συμπτώματα τῆς διοικητικῆς βελτιώσεως στὸ νησί, καθὼς καὶ τῆς γεωργικῆς κι’ οἰκονομικῆς προαγωγῆς. Τὸ πολύπλοκο σύστημα τῆς γεωργικῆς ιδιοκτησίας ἐπὶ τουρκοκρατίας, καθὼς καὶ τὸ σύστημα τῆς φορολογίας, ὅστερα ἀπὸ μακρὲς κι’ ἐπίμονες ἐργασίες “Ἀγγλων εἰδικῶν, λύθηκαν μὲ τὴ σύνταξη «Κτηματικοῦ Βιβλίου» ἢ κτηματολογίου σχετικῶν ἀρτιου. Νέοι δρόμοι χαράχθηκαν” σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἔνωσε τὴν Ἀμμόχωστο μὲ τὴ Λευκωσία κι’ ἄλλες δευτερεύουσες πόλεις. Οἱ ἐπιτόπιες ἀσθένειες καταπολεμήθηκαν· ἔλη ἀποξηράνθηκαν καὶ γενικὴ ἀναδάσσωση ἀκολούθησε, ὅπου ἡταν δυνατή. Ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ αὐξήθηκε· ἡ κτηνοτροφία ὑποστηρίχθηκε· ἡ βιοτεχνία, ίδιως ἡ κεντητική, πρώδευσε καὶ τὸ ἔξωτερικὸ κι’ ἐσωτερικὸ ἐμπόριο παρουσίασε μιὰν αὔξηση σχεδὸν διπλάσια σὲ διάστημα δέκα χρόνων. Χωρὶς καμμιάν ίδεολογικὴ προκατάληψη, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πῶς σημαντικὴ πρόδοθ σημειώθηκε στὴν Κύπρο καὶ πρὸ πάντων στὸ υλικὸ πεδίο ἀπὸ τὸ 1890. Καταθλιπτικὴ φορολογία ἐπιβλήθηκε, μὰ ἔγιναν ἔργα ἀξιόλογα στὸ νησί, ποὺ πληρώθηκαν ἀκριβά.

Καὶ στὴ δικαιοσύνη σημειώθηκε ἀναμφισβήτητη βελτίωση, ἡ, καλύτερα, ἀνατροπή. Τὴν αύθαιρεσία τοῦ Τούρκου κατῆ ἀντικατέστησαν τακτικὰ δικαστήρια, ἔνα ἀνώτερο στὴν πρωτεύουσα καὶ ἔξη κατώτερα στὶς ἐπαρχίες, τὰ δποῖα εἶχαν πρόδρο “Ἀγγλο δικαστή. Ἡ υποταγὴ στοὺς νόμους δλῶν, Τούρκων κι’ Ἐλλήνων, εύγενῶν καὶ παρακατιανῶν, πλούσιων καὶ φτωχῶν, ἀνακούφισε τὸν πληθυσμὸ κι’ ἔδραίωσε τὴν πεποίθηση τοῦ Λαοῦ στὴ δικαιοσύνη. Τόσην μάλιστα ἀμεροληψία ἔδειξαν τὰ δικαστήρια, ώστε καὶ κληρικούς καταδίκασαν κάποτε γιὰ παραβάσεις. «Γενικῶς, ὁ Ἀγγλος δικαστής, ξένος πρὸς τὶς οἰκογένειες καὶ τὶς υποθέσεις τῶν διαδίκων, ξένος πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ τὶς ἀντιζηλίες, ἐστάθη ἀμερόληπτος καὶ ἀνώτερος ὑπονοίας δωροδοκίας στὴν Κύπρο», ἔγραψε δμογενής Ιστορικός. Καὶ μπορεῖ νὰ φάνηκαν αύστηροι πολλὲς φορές οἱ Ἀγγλοι δικαστές, ἀλλὰ γενικῶς ἡ δικαιοσύνη στὸ νησί λειτούργησε ἀντικειμενικὰ κι’ ἀμερόληπτα, τόσο στὶς δστικές δσο καὶ στὶς ποινικές υποθέσεις.

‘Αλλὰ καὶ τὸ ἔκπαιδευτικὸ ἐπίπεδο ἀ-

νυψώθηκε. Ἀγγλικὴ διοίκηση καὶ κοινότητες, ὑποβοήθησαν τὴν δργάνωση καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς Παιδείας. Τὸ 1893 ίδρυθηκε τὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο στὴ Λευκωσία, ἐνῶ κι' ἀλλα γυμνάσια συστήθηκαν, διποτέρην τῆς Λεμεσοῦ τὸ 1915, τῆς Πάφου τὸ 1915 καὶ τῆς Ἀμμοχώστου τὸ 1919. Στὴ Λάρνακα, τέλος, στὴν ἐμπορικῷ πόλη τῆς Κύπρου, ίδρυθηκε τὸ Παγκύπριο Ἐμπορικὸ Λύκειο μὲ ίδιατερη βιβλιοθήκη, οἰκοτροφεῖο καὶ μὲ εἰδικὰ ἔργα στήριξ Φυσικῆς καὶ Χημείας. Ἀλλ' ἐκεῖ πρὸ πάντων ποὺ δόθηκε ίδιατερη προσοχή, ἡταν ἡ κατώτερη ἐκπαίδευση. Ἐνῶ δλα τὰ σχολεῖα τῆς Κύπρου μόλις ήσαν 83 ἑλληνικά καὶ 46 δθωμανικά, τῇ στιγμῇ τῆς κατοχῆς, σήμερα τὰ δημοτικὰ ἑλληνικά ἀνέρχονται σὲ 197 καὶ σὲ 50 τὰ δθωμανικά, τὰ μικτὰ ἑλληνικά σὲ 293 καὶ τὰ δθωμανικά σὲ 163, τὰ δὲ παρθεναγγεῖα σὲ 198 ἑλληνικά καὶ σὲ 51 δθωμανικά, ἥτοι συνολικῶς ἔχουμε 712 ἑλληνικά μαζὶ μὲ τὰ νηπιαγωγεῖα καὶ 265 δθωμανικά δημοτικὰ σχολεῖα. Κι' ὅμως παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἐπέκταση τῆς παιδείας στὴν Κύπρο, τὰ 61% τῶν κατοίκων εἶναι ἐντελῶς ἀγράμματοι! Ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση στὴν ἀρχὴ τῆς κατοχῆς ἥταν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ 1920 ἀναμίχθηκαν στὴ διοίκηση τῆς Παιδείας κι' οἱ ἀγγλικὲς ἀρχές. Βασικῶς ὅμως βρίσκεται σήμερα στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων.

Ἀλλά πουθενά ἄλλοῦ δὲν φαίνεται ἡ καλυτέρευση τοῦ νησιοῦ, δσο στὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ πρώτη ἀγγλικὴ ἀπογραφὴ τοῦ 1881 παρουσίασε τοὺς ἔξης ἀριθμούς, καθὼς εἴδαμε: 186.739 κάτοικοι. Ἔκεινη τοῦ 1891 σημέιωνε 209.291, ἀπὸ τοὺς δποῖες 48.044 ήσαν Μεωμεθανοὶ καὶ 161.247 Ἑλληνες. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 1901 ἐμφανίζει τοὺς ἔξης ἀριθμούς: Ἑλληνες 182.000. Μωαμεθανοὺς 51.309. Καθολικοὺς 824. Μαρωνίτες 1.130, Ἀρμενίους 491, Ἐβραίους 118 καὶ διαφόρους 119, τὸ δλο 237.622. Ἡ γενικὴ ἀπογραφὴ τοῦ 1921, ἔδωσε συνολικῶς 310.715 κατοίκων, ἐνῶ ἐκείνη τοῦ 1931 344.020. Σήμερα δὲ πληθυσμὸς τῆς Κύπρου ἀνέρχεται σὲ 448.000 κατοίκων περίπου, ἀπὸ τοὺς δποῖους τὰ 4)5 εἶναι Ἑλληνες· δὲ πληθυσμός, δηλαδή, πενταπλασιάστηκε ἀπὸ τοῦ 1870, σὲ διάστημα 75 μόλις χρόνων. Στὸν τελευταῖο ὅμως ἀριθμὸ τῶν 438.000 πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ πολλὲς χιλιάδες Κυπρίων, ποὺ ζοῦν στὴν ξενιτιά κι' ίδιως στὴν Ἀγγλία, στὴν Αίγυπτο, στὶς Ἰνδίες, στὴ Γαλλία, στὴν Ἀμερικὴ, στὴ Νότιο Ἀφρική, καθὼς καὶ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Γιατὶ πρέπει νὰ διολογήσουμε πῶς οἱ Κύπριοι εἶναι διεσπαρμένοι παντοῦ καὶ δὲν ὑπάρχει μέρος τῆς Γῆς ποὺ νὰ μὴν συναντᾶς κανεὶς Κυπρίους. Πόσοι κι' ἐπλεκτοὶ Κύπριοι δὲν κατοικοῦν στὴν Ἀθήνα καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι σήμερα;

Θὰ λέγαμε κάτι ἀκόμη τολμηρότερο: Δὲν ὑπάρχει σημαντικὴ ἑλληνικὴ οἰκογένεια ποὺ νὰ πρόσφερε ὑπηρεσίες στὸ "Ἐθνος, εἴτε στὴν πολιτικὴ, εἴτε στὰ γράμματα καὶ στὴν ἐπιστήμη, εἴτε καὶ στὸ ἐμπόριο, ποὺ στὶς φλέβες τῆς νὰ μὴ κυλάῃ κυπριακὸ αἷμα εἴτε κατ' εὐθεῖαν, εἴτε ἀπὸ διασταύρωση. Ἀκόμη: Ἡ μητέρα τοῦ μεγάλου Γάλλου ποιητοῦ Ἀνδρέα Σενιέ ἥταν Κυπρία, καθὼς κι' ἡ μάννα τοῦ Θιέρσου, τοῦ πρώτου Πρωθυπουργοῦ τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας καὶ διάσημου ιστορικοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Ναπολέοντος. Μιὰ μικρὴ μελέτη γιὰ τὴν δράση τῶν Κυπρίων στὸν παγκόσμιο στίβο, θὰ φανέρωνε καταπληκτικὰ πράγματα.

"Ἀλλ' δσο ἡ ὄλικὴ καὶ πνευματικὴ εὐημερία αὐξανόταν στὸ νησί, τόσο κι' ὁ πόθος τῶν Κυπρίων γιὰ τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα μεγάλωνε. Παρ' δλο τὸ ἔξωτερικῶς φιλελεύθερο πνεῦμα τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, παρ' δλη τὴν δῆθεν ισότητα κι' ἴσοπολιτεία, ποὺ ἔφαρμόζει στὴ διοίκηση τῶν διαφόρων φυλῶν, στὴν Κύπρο ἡ Ἀγγλία φάνηκε μεροληπτική. Στὴν ἀρχὴ, δλες σχεδόν τὶς θέσεις τὶς κατείχαν οἱ Τούρκοι, ἀν κι' δλιγάτεροι, ἀν καὶ πνευματικῶς καὶ κοινωνικῶς κατώτεροι. Ἀπέναντι δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀσκοῦσε πολιτικὴ δεσποτικὴ κι' αὐθαίρετη, σύμφωνα μὲ τὸν στρατιωτικὸν χαρακτῆρα τῶν πρώτων χρόνων τῆς κατοχῆς. Ἐντελῶς ἀντικειμενικὴ κι' ἀμερόληπτη γνώμη γιὰ τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ στὴν Κύπρο δὲν μπορεῖ νὰ σχηματίσῃ κανεὶς καὶ μάλιστα σήμερα. Θὰ παραθέσουμε δόμως τὴν κρίση εἰδικοῦ, ποὺ καταδιώχθηκε ἀπὸ τὶς ἀγγλικές ἀρχὲς κι' ἔγραψε πολυσέλιδη κι' ἐμπεριστατωμένη ιστορία τῆς Κύπρου, ίδιως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς κατοχῆς μέχρι τοῦ 1911: Ἡ γνώμη του, Ισως, νὰ μὴν ἀπέχῃ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, εἶναι τοῦ Ζαννέτου:

«Βεβαιῶ καὶ αὖθις, δτι οὗτε μῖσος κατά τῆς δεσποτείας, οὗτε τὸ πάθος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἔξτρεψέν με ούδ' ἐπὶ στιγμὴν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ίδη δτι μεθ' δσης πικρίας ἐπικρίνονται τὰ ἐπικριτέα, μετὰ τὸ σης εἰλικρινείας ἐπαινοῦνται τὰ ἐπαινετέα, οἰονδήποτε καὶ ἀν ἀφορῶν ταῦτα. Ἐν σχέσει ἀλλως πρὸς τοὺς νῦν κρατοῦντας τῆς νήσου, δύναμαι ἀπὸ τοῦδε νὰ διολογήσω, δτι μέγιστον καὶ ἀνεκτίμητον προσήνεγκον εὑεργέτημα εἰς τὴν νήσον ταύτην, τὸ δτι ἀπήλλαξαν τοῦ ἀτιμωτικοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Τὸ ἀγαθόν τοῦτο, δσω καὶ ἀν προήλθεν ἀπὸ ἕγωιστικοὺς τῆς Ἀγγλίας λόγους, εἶναι τόσω μέγα, ὥστε ζήτημα δυσεπίλυτον εἶναι, ἀν δὲν ισοφαρίζη ἀπαντα τὰ ὄλλα τῶν νησιωτῶν δίκαια παράπονα κατὰ τῆς ἀγγλικῆς διοίκησεως, καὶ τὰ δποῖα, δηνως, δὲν εἶναι μικρά καὶ δσήμαντα. Ἐν γένει δ' ὡς πρὸς τὴν στάθμησιν τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς ἀγγλικῆς

διοικήσεως ἐν Κύπρῳ, αὕτη δύναται ν' ἀπαντᾶ εἰς τοὺς περὶ τούτου ἔρωτῶντας αὐτήν:

*Elle m'a fait trop de bien pour en dire du mal.
Elle m'a fait trop de mal pour en dire du bien.*

*Μοῦ ἔκαμε πολλά καλά, ώστε νὰ εἴπω κακόν δι' αὐτήν.
Μοῦ ἔκαμε πολλά κακά, ώστε νὰ εἴπω καλὸν δι' αὐτήν.*

Καὶ τὰ μὲν καλά ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ σιωπήσῃ κανεὶς εἶναι τὸ πώς προσπάθησε νὰ ἑκπολίσῃ τὴν Κύπρο καὶ προαγάγῃ τὸν ὄλικὸν πολιτισμό, μὲν διάφορα ἔργα, πού, πραγματικῶς, ἀνύψωσαν τὸ ὄλικὸν ἐπίπεδο τῆς ζωῆς, τὰ δὲ κακά, τὸ πώς πάσχισε καὶ πασχίζει νὰ καταβάλῃ τὸ ἔθνικὸν φρόνημα τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ καὶ συντρίψῃ τὴν ἔνωτικὴν ίδέα, τὴν ίδέα αὐτή, ποὺ ποταμοὶ αἷμάτων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι σήμερα πότισαν κι' ἔθρεψαν καὶ γιγάντωσαν, καὶ ποὺ προσπάθειες ἐπίμονες καὶ συνεχῶς αὖξανόμενες ζητοῦν τὴν πραγματοποίηση: τὴν ἔνωση μὲν τὴν Ἑλλάδα. Καὶ σχετικῶς μόνο πραγματοποιήθηκε ἡ ὑπόσχεση τῆς Βασιλισσας Βικτωρίας πρὸς τὸν κυπριακὸν λαὸν πώς «θὰ διατάξῃ τὴν λῆψιν μέτρων τοιούτων, τὰ δποῖα ἥθελον θεωρηθῆ τὰ μᾶλλον πρόσφορα διὰ τὴν προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς γεωργίας τῆς χώρας καὶ νὰ παράσχωσι τῷ λαῷ τὰ ωφελήματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀσφαλείας». Ἀλλ' ἔμεινε λόγιος κενὸς ἡ ἐλευθερία, ποὺ τρεῖς φορὲς ἐπανέλαβε στὴν περίφημη προκήρυξή της ἡ Βασιλισσα ἔκεινη. Ἐλευθερία κι ἔνωσις ἦσαν οἱ λέξεις ποὺ πολλές φορὲς προκάλεσαν στὴν Κύπρο ταραχές, στάσεις καὶ καταδιώξεις καὶ ποὺ δὲν ἐπαυσαν δμῶς δόλο καὶ βαθύτερα νὰ ριζώνουν στὴν ψυχὴ τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ. Πολλές φορὲς οἱ λέξεις αὐτές βρῆκαν ἀπήχηση καὶ στὴν ψυχὴ μεγάλων Ἀγγλῶν, ποὺ καυτηρίασαν καὶ τὴ συνθήκη τῆς παραχωρήσεως τῆς Κύπρου καὶ τὴν πολιτικὴ διαγωγὴ τῆς πατρίδας τους πρὸς τοὺς Κυπρίους. Αὐτὸς δικατόπιν Βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδος δ' Ζ' ἔχαρακτήρισε τὴν κατοχὴν «ώς ἐγκληματικὴ σχεδὸν πρᾶξι» δὲ Γλάδστωνας διακήρυξε τὰ ἔξῆς: «Ο τρόπος δι' οὓς κατελήφθη ἡ νῆσος εἶναι ἐπαίσχυντος· καὶ πολυτιμοτάτη ἀν ἡτο δι' ἡμᾶς ἡ προσάρτησις τῆς Κύπρου, ἡ τῆς προσαρτήσεως μέθοδος ἡτίμασε τὸν ἀγγλικὸν χαρακτῆρα, ως ἀθετήσασα ἐγκύρους συνθήκας... Οἱ Τόρεις ἡπάτησαν τὴν Ἀγγλίαν, ἐνεργήσαντες ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ». Ἀλλὰ κι' αὐτὴ ἡ διοίκηση τῆς Κύπρου κατακρίθηκε πολλές φορὲς μέσα σ' αὐτὸν τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιο, ἀπὸ τοὺς Φιλελεύθερους ίδίως.

Ἀλλ' δταν οἱ Φιλελεύθεροι ἥρθαν στὰ πράγματα, ξέχασαν τὴν Κύπρο καὶ τὴν αὐταρχικὴ τῆς διοίκηση. Αὐτὸς δ' Πρωθυπουρ-

γός Γλάδστωνας μόλις καὶ μετὰ βίας συγκατένευσε στὸ νὰ δεχθῇ τὴν πρώτη κυπριακὴ πρεσβεία στὸ Λονδίνο (1885) καὶ μὲ τὴ ρητή της βεβαίωση πώς δὲν θὰ θίξῃ τὸ πολιτικὸ ζῆτημα τῆς Κύπρου! Τόρεις καὶ Οὐδγοί, Συντηρητικοί καὶ Φιλελεύθεροι ἦσαν πάντοτε σύμφωνοι στὴν ἔξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας, ποὺ δὲν ἀποβλέπει παρὰ στὸ συμφέρον καὶ μόνο στὸ συμφέρον τῆς Αδυτοκρατορίας. Αὐτὴ τὴν ἐνότητα τῆς ἔξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ μεταβάλῃ. ἔστω κι' ἀν στὰ πράγματα ἔρχωνται καὶ παρέρχωνται Φιλελεύθεροι ή Συντηρητικοί ή ἔστω καὶ Ἐργατικοί. Μόνο μεγάλα κοσμοϊστορικά γεγονότα θὰ δυνηθοῦν νὰ τροποποιήσουν ή ἀνατρέψουν τὴν ἐνότητα τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς στὰ ἔξωτερικά ζῆτηματα.

Ἐτοι κι' ἀπέναντι τοῦ ζητήματος τῆς Κύπρου ή ἀγγλικὴ πολιτικὴ ὑπῆρξε κι' εἶναι ἐνιαία κι' ἀμετάβλητη: Στρατηγικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουν τὴ διατήρηση τῆς κατοχῆς καὶ μάλιστα σήμερα, ὅπότε οἱ Σλαβοί ἔφθασαν σχεδὸν ως τὸ Αιγαίο καὶ μιά λουρίδα γῆς, όχι μεγαλύτερη ἀπὸ 38 χιλιόμετρα, τοὺς χωρίζει ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς Θράκης· ἐποφθαλμιοῦν δὲ καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἀλλ' δσον ἐπίμονη ὑπῆρξε η Ἀγγλία στὸ ζῆτημα τῆς κατοχῆς, ἀλλο τόσον ἐπίμονο καὶ σταθερό ὑπῆρξε καὶ τὸ φρόνημα τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἔνωση. Ἀφ' δτου πάτησε τὸ πόδι του στὴν Κύπρο δι πρώτος Ἀγγλος στρατιώτης μέχρι σήμερα μιὰ φράση συνεχῶς ἐπαναλαμβάνεται σ' δλους τοὺς λόγους, σ' δλες τὶς διαμαρτυρίες καὶ σ' δλα τὰ ψηφίσματα, ἡ φράση πούπε δ μητροπολίτης Σωφρόνιος στὸν πρῶτον Ἀρμοστή, τὸν Οὐδόλοσλεύ, δταν ἀποβιβαζόταν στὸ νησί: «Ἡ Ἀγγλικὴ κατοχὴ θέλει διδάξει τὴν εὐθείαν δδόν, τὴν δδὸν τῆς ἀληθείας, τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἐλευθερίας», καὶ ἡ δποία σήμαινε: «Οι Κύπριοι, γνήσιοι· Ἐλληνες δντες, ἔνα ἔχομεν πόθον, μίαν γλυκείαν καὶ παρήγορον ἐλπίδα, τὴν μετὰ τῆς Μητρὸς Ἐλλάδος ἔνωσιν» δπως εἶπε πιὸ κάτω. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων γιὰ τὴν ἔνωση θὰ μιλήσουμε στὸ τελευταῖο μας κεφάλαιο.

Ἄπο τῆς ἡμέρας ποὺ καταλήφθηκε η Κύπρος ἀπὸ τοὺς Ἀγγλους, ἀπὸ τῆς ίδιας σχεδὸν στιγμῆς ποὺ ἀποβιβάστηκαν ἔκει, ἀρχίζει κι' δ' ἀγῶνας τῶν Κυπρίων γιὰ τὴν ἔνωση. Ο ίδιορρυθμος τρόπος τῆς καταλήψεως, ως ἐνοικιάσεως στὴν ἀρχὴ ἀντὶ 92.686 λιρῶν τὸ χρόνο ή στρατιωτικῆς ἀπλῶς βάσεως ἐναντίον τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Σλαυτισμοῦ στὴ Μικρὰ Ασία καὶ στὴ Μεσόγειο, μὲ περιορισμένα φαινομενικῶς νομοθετικά καὶ διοικητικά δικαιώματα, έδινε λαβὴ στοὺς Κυπρίους γιὰ τὸν ἀπε-

λευθερωτικό καὶ ἐνωτικὸν ἀγῶνα τους. Κι' εἶχεν ὑποσχεθῆ ἐλευθερία, δικαιοσύνη κι' αὐτόνομη διοίκηση ἡ Βικτωρία στὴν προκήρυξη τῆς τῆς 9ης Ιουλίου 1828 (ν. ἡ.) στοὺς κατοίκους, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατάκτηθοῦν αὐτὰ χρειάζονται πᾶλη καὶ μάλιστα ἐντατική. Πολλά γράφονται στὰ χαρτιά, ἀλλὰ τὰ περισσότερα παραβιάζονται στὴν πραγματικότητα. Μήπως ἡ Ἀγγλία δὲν ἔλλαβε ἀπλῶς ἐντολὴ γιὰ νὰ διοικήσῃ τὴν Ἐπτάνησο στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης τὸ 1815 κι' ὅμως ἡ ἐντολὴ ἐκείνη δὲν μεταβλήθηκε σὲ λίγο σὲ πραγματικὴ στρατιωτικὴ κατάληψη. Πόσοι δὲ ἀγῶνες τῶν Ἐπτανησίων δὲν χρειάσθηκαν, πόσοι μάρτυρες δὲν ἔπεσαν, γιὰ νὰ καταλυθῇ ἡ ἀπλῆ ἐκείνη ἐντολὴ τὸ 1863 μὲ τὴν ἔξωση τοῦ "Οθωνακί" ὡς ἀντάλλαγμα ἀλλῶν ὑποχρεώσεων που ἀνέλαβε ἡ Ἑλλάδα ἀπέναντι τῆς παραχωρήσεως; Ὁ ἀγῶνας τῶν Ἐπτανησίων ἔπειτε νὰ διδάξῃ πολλά στοὺς Κυπρίους, γιατὶ οἱ δροὶ τῆς κατοχῆς ἡσαν σχεδὸν οἱ ίδιοι, τόσο στὴν Ἐπτάνησο, δοσο καὶ στὴν Κύπρο.

Οἱ πρῶτες προστριβὲς τῶν Κυπρίων μὲ τὴν ἄγγλικὴ διοίκησαν ἀρχισαν εὐθὺς ἀμέσως. Ὁ πόθος τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας εἶχεν ἔξαφθῆ κατὰ τὶς πρῶτες μέρες τῆς καταλήψεως, οἱ δὲ Κύπριοι νόμισαν πῶς ἡ καταλήψη ήταν ἔνας καλός οἰωνός, ήταν τὸ προανάκρουσμα καλύτερων ἡμερῶν, ήταν ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἀλλὰ διαψεύτηκαν. Ἡ σκληρὴ στρατιωτικὴ διοίκηση, ἡ αδοτηρὴ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου κι' ἡ εἰσπραξὴ τῶν φόρων, μὲ μέσα βίαια, σ' ἔνα λαὸς συνηθισμένο στὴν τουρκικὴ δωροληψία, παραλυσία κι' ἀποχαύνωση, ἔφερε τὶς πρῶτες δυσαρέσκειες καὶ τὴν πρώτη ἀντίδραση ἐναντίον τῶν Ἀγγλών. Λόγοι οἰκονομικοί καὶ φορολογικοί, λόγοι καταθλιπτικῆς στρατιωτικῆς διοίκησεως, ὠδήγησαν πρὸς τὰ ἔκει. Ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ βρέθηκε ἔνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δραστήριους, τοὺς πιὸ πατριῶτες καὶ μορφωμένους κληρικοὺς τοῦ νησιοῦ, ὁ μητροπολίτης Κιτίου Σωφρόνιος ὁ Β', ἐφάμιλλος τοῦ ἔθνομάρτυρα Γρηγορίου τοῦ Ετῆς Ἐπαναστάσεως. Παίρνοντας ὡς ἀφετηρία τὴν προκήρυξη τῆς Βικτωρίας τῆς 9ης Ιουλίου, παρατηροῦσε πῶς οὗτε ἐλευθερία, οὗτε δικαιοσύνη, καὶ πρὸ πάντων, οὗτε ἡ παραμικρότερη τοπικὴ αὐτονομία ὑπῆρχε στὸ ἄγγλικὸ σύστημα τῆς διοίκησεως. Ἡταν κάπως ὑπερβολικός, ἀλλὰ πρῶτος ἔθετε τὸ ζήτημα τῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον τῶν Ἀγγλών καὶ μάλιστα τὸ ζήτημα τῆς ἀπελευθερώσεως, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ τὸ λέην ἀπροκάλυπτα. Ἀντιδροῦσε δὲ πρὸς ἔνα ἀπὸ τοὺς διαπρέπετερους ἀνθρώπους τῆς ἄγγλικῆς Αὐτοκρατορίας, σ' αὐτὸν τὸν στρατάρχη Οὐδόλσλεϋ, τὸν πρῶτο «μεγάλο ἀρμοστὴ τῆς Κύπρου» (1878–1879)... Κι' ἡ ἀντιδραση ἔσπασε, δ-

ταν κάποιος ἀπόγονος τῶν Λουζινιάν, ὁ Κάρολος, ζήτησε νὰ γίνη κύριος τοῦ νησιοῦ, ὃς κληρονόμος τῶν Γάλλων Βασιλιάδων. Τότε ὁ κυπριακὸς Λαός ξεσηκώθηκε ἐναντίον τοῦ Καρόλου καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τούτου, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ἐναντίον τῶν Ἀγγλών. Κι' ὁ Σωφρόνιος ὁ Β' ούνταξε τὸ πρῶτο ἐνωτικὸ ψήφισμα, ποὺ κατέληγε μὲ τὰ ἔξης: «Γνήσιοι Ἑλληνες δύντες, ἔνα μόνον ἔχομεν πόθον, μίαν γλυκεῖαν καὶ παρήγορον ἐλπίδα, τὴν μετά τῆς Μητρόδος ἡμῶν Ἑλλάδος ΕΝΩΣΙΝ, ητις θάττον ἡ βράδιον πεπείσμεθα, δτι τελεσθήσεται τῇ ἀρωγῇ τοῦ μεγαθύμου καὶ γενναιόφρονος ἀγγλικοῦ Ἐθνους κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐθνικοτήτων. Οθεν, ἀπορρίπτει δλῶς τὰς ὅποβληθείσας προτάσεις τοῦ εἰρημένου κυρίου, ὡς καὶ οἰανδήποτε δλῆην αὐτοῦ ἡ ἔτέρου τινὸς προσώπου καὶ διακηρύσσει παρρησία, δτι ἀποκρούει πᾶσαν παραπλησίαν ξενικήν ἐνέργειαν ἥκινησιν εἰς τὸ νὰ χωρίσῃ τὴν ίδιαν ἡμῶν πατρίδα Κύπρον τοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ.» (Ψήφισμα 22 Δεκεμβρ. 1880). Αὐτὴ ήταν ἡ δεύτερη κραυγὴ τῆς δουλωμένης Κύπρου γιὰ τὴν ἔνωση. Ἀπευθυνόταν, βέβαια, πρὸς τὸν Κάρολο Λουζινιάν, ἀλλὰ κυριώτατα πρὸς τοὺς Ἀγγλούς. Τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως εἶχε τεθῆ πιὰ καθαρά κι' ἀπροκάλυπτα.

Ἄπό τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὁ ἐνωτικὸς ἀγῶνας ἀρχίζει νὰ παίρνῃ μορφὴ συγκεκριμένη κι' δριστική. Τὰ προσχήματα πέφτουν, τὰ μισθογα γίνονται κραυγές κι' οἱ καρδιὲς ἀνοίγουν γιὰ νὰ διαλαλήσουν τὸν πόθο τους. Σὲ κάθε ἐπίκαιρη περίσταση, ὁ κυπριακὸς Λαός δὲν ξεχνάει τοὺς ἀρρηκτοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ διαδηλώνει μὲ τὰ πιὸ φανταχτερά κι' ἐγκάρδια μέσα. «Οταν τὸ 1880 τὰ πνεύματα στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἡσαν ἐρεθισμένα γιὰ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου καὶ τὴν ἀναβολὴ τῆς παραχωρήσεως τῆς Ήπείρου καὶ Θεσσαλίας, εἶχε δὲ κηρυχθῆ μερικὴ ἐπιστράτευση στὴν Κύπρο κι' ἔρανοι ἐνεργήθηκαν κι' ἔθελοντες γράφτηκαν γιὰ νὰ περάσουν στὴν Ἑλλάδα καὶ πολεμήσουν· ὅταν, τέλος, ήρθαν στὴν Κύπρο οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ Κύπριος Χατζῆ Ιωάννου, ταγματάρχης τότε καὶ κατόπιν στρατηγός, καθὼς κι' ὁ λοχαγὸς Πετεμέζᾶς γιὰ ν' ἀγοράσουν κτήνη, ὅχι μονάχα παραχωρήθηκαν δωρεάν, ἀλλὰ καὶ σκηνὲς μιᾶς ἀλλόφρονης, ἔθνικῆς ἀλληλεγγύης διαδραματίστηκαν στὸ νησί. «Εἰς ἀστυφύλαξ, ἔχων ὡς μόνην περιουσίαν δύο λίρας, προσήνεγκε τῇ ἐπὶ τῶν ἑράνων ἐπιτροπῇ Λάρνακας τὴν μίαν καὶ ἐδήλωσεν δτι ήτο ἔτοιμος νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ ως μαχητὴς τῆς Πατρίδος. Δύο ἔργάται ἔνδος ἀρτοποιείου, οὓς ἡ ἐπιτροπὴ παρεῖδε, μετὰ δακρύων παρετήρησαν αὐτὴ: «Κύριοι, ἐλησμονήσατε δτι είμεθα καὶ ήμείς Ἑλληνες; «Ἀν δὲν ἔχομεν νὰ δώσωμεν χρήματα, δίδομεν ὅ-

μως τὴν ζωήν μας ὑπὲρ τῆς Πατρίδος μας», καὶ λύσαντες ἀμφότεροι τὰ χρηματοφυλάκιά των, ἐκένωσαν αὐτά εἰς τὸν σάκκον τῆς ἐπιτροπῆς. Χωρικός τις παρ' οὐ ἔζητουν νὰ ἀγοράσωσι τὸν ἡμίονόν του, μαθὼν διτὶ ἐπρόκειτο περὶ τῆς Ἐλλάδος: «Τότε, λέγει, ἄς τραφωσι με χόρτα τὰ πέντε μου παιδιά. Χαρίζω τὸ ξώο μου στὸν Ἐθνος!» "Οταν δὲ ἡ ἐπιτροπὴ ἀναχωροῦσε γιὰ τὴν Ἐλλάδα, Κύπριος ποιητής, ὁ Θεμιστοκλῆς Θεοχαρίδης, προσεφώνησε τοὺς ἀξιωματικούς μὲ τὸ ἔξῆς ποίημα:

«Κι' διν μᾶς ἀρπάξαν τὴ ζωή, τιμὴ καὶ περιουσία· ἐν μόνο δὲν μᾶς ἀρπάξαν τὸ μόνο, τὴν καρδία. Διότι καὶ εἰς τὰ αἴματα, στὶς κλάψαις βυθισμένοι τὴν ἔχουμε ἀκέραιη γιὰ κεντη φυλαγμένη. Καὶ σὰν λαμπράν ἀνάστασιν προσμένομεν ἡμέρα δην τὰ δυσλα τέκνα τῆς 8^η ἀγκαλιασθῆ ἡ Μητέρα!»

«Ἄλλ' οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνεφέρωσε τὸ ἑνωτικὸ φρόνημα τῶν Κυπρίων ἦταν ἡ νίκη τῶν Φιλελευθέρων στὴν Ἀγγλία. Ὁ ὀρχηγός τους, ὁ Γλάδστωνας, εἶχε πολλὲς φορὲς ἐπικρίνει τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου, σ' αὐτοὺς δὲ τοὺς προεκλογικοὺς λόγους του δὲν ἐπαυσε νὰ μνημονεύῃ καὶ καυτηριάζῃ τὰς μεθόδους τῆς διοικήσεως τῆς κατοχῆς: «Δυσφορῶ, κήρυττε, ἐπὶ τῷ διτὶ τὸ δνομα τῆς Ἀγγλίας σύνδυσζεται μετὰ δεσποτικῆς ἔξουσίας ἐπὶ Λαοῦ ἀνεξαρτήτου καὶ πολιτισμένου» δυσφορῶ, διτὶ, ὁ Ἀρμοστής ἔχει ἀδειαν νὰ ἔξοριζῃ τῆς νήσου οἰονδήποτε ἀνευ ἀνακρίσεως καὶ τῇ ἀπλῇ συγκατανεύσει τοῦ συμβουλίου του. Δὲν ἀρνοῦμαι, διτὶ ἡ ὀλικὴ τῆς νήσου κατάστασις θὰ βελτιωθῇ ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν ἀρχήν, ὡς ἀλλοτε ἡ τῆς Ἐπτανήσου. Ἀλλ' οἱ Ἐλληνες ἐπόθουν τὴν μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἔνωσιν ἀντὶ δὲ τοῦ εὐγνωμονεῖν πρὸς τοὺς Ἀγγλους, πλέον ἡ ἀπαξ τοῖς εἰπον ν' ἀπέλθωσι τῆς Κύπρου... Πλανῶνται οἱ λέγοντες, διτὶ ἡ Κύπρος ἔξασφαλλει τὴν ἴνδικὴν ὁδόν, ἔφδον ἡ Ἀγγλία δεσπόζει τῶν θαλασσῶν, δεσπόζει καὶ τῶν θέσεων καθ' δλην τὴν γραμμὴν ἀχρις ἴνδικῆς. Ἀπόδειξις τῶν λόγων μου είναι οἱ τῆς Ἀγγλίας θρίαμβοι κατὰ τοῦ Βοναπάρτου...»

Τέτοιοι προεκλογικοὶ λόγοι τοῦ πολιτικοῦ, ποὺ ἐκέρδισε τὶς ἐκλογές, δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ ἔνθουσιάσουν τοὺς Κυπρίους, ποὺ περίμεναν ριζικὴ τροποποίηση τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ ἡ κι' ἔνωση, βασισμένη στὸ τότε δόγμα τῶν ἔθνικοτήτων καὶ τῆς ἐλεύθερης διαθέσεως τῶν φυλῶν. Ἀγνοοῦσαν πῶς ἡ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας καὶ μάλιστα ἡ ἔξωτερικὴ ἔλαχιστα ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἐκλογικὲς νίκες καὶ πῶς μπορεῖ ν' ἀνεβαίνουν στὴν ἔξουσία διάφορα Κόμματα, συντηρητικὰ ἡ φιλελευθερα, χωρὶς τὸ πηδάλιο τῆς πολιτικῆς νὰ στρέφεται πρὸς τὰ δεξιά ἡ τ' ἀριστερά. Ἡ Ἀγγλία μιὰ πολι-

τικὴ γραμμὴ γνωρίζει χωρὶς παρεκκλίσεις: Τῶν συμφερόντων της καὶ μόνον αὐτῶν. Κι' ἡ πολιτικὴ τοῦ Γλάδστωνα στὸ κυπριακὸ ζήτημα θὰ δείξῃ τὴν παραπάνω ἀλήθεια. Κι' ἐνῶ, μόλις κυκλοφόρησε ἡ εἰδηση τῆς νίκης τῶν Φιλελευθέρων, πλημμύρισε ἡ Κύπρο ἀπὸ τὶς κραυγές: «Ζήτω τὸ ἀγγλικὸν Ἐθνος, ζήτω ἡ Βασιλίσσα, ζήτω οἱ Φιλελεύθεροι, ζήτω ὁ Γλάδστων, ζήτω ἡ ἔνωσις» — οἱ κάτοικοι, υστερα ἀπὸ λίγο μάθαιναν πῶς ἔλαχιστα ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ 8^η ἀλλαζε στὸ νησί. Αὐτὸς ὁ Γλάδστωνας δῆλωνε μέσα σ' αὐτὴ τὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, τὰ ἔξῆς: «Δὲν δύναμαι νὰ θεωρήσω τὴν Συνθήκην τῆς Κατοχῆς τῆς Κύπρου ὡς μὴ ὑπάρχουσαν» καὶ συγχρόνως ἔλεγε πῶς ἡ Κύπρος θὰ μεταφερθῇ στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἀποικιῶν, ποὺ μονάχα σὲ μεταρρυθμίσεις θὰ προβῇ! Οὕτε λέξη γιὰ τὸ δόγμα τῶν ἔθνικοτήτων, οὕτε λέξη γιὰ τὴν αὐτοδιάθεση τῶν Λαῶν, οὕτε λέξη γιὰ τὴν ἔνωση. Οἱ δηλώσεις αὐτὲς ἀπογοήτευσαν, δχι μόνο τοὺς Κυπρίους, ἀλλὰ κι' αὐτοὺς τοὺς Ἀγγλους Φιλελευθέρους τοῦ νησιοῦ, ποὺ μαζὶ μὲ τοὺς πρώτους συγκρότησαν συλλαλητήριο στὴ Λάρνακα κι' ἐκφράσαν τὴ λύπη τους καὶ τὴν ἀγανάκτησή τους «διὰ τὴν συνέχισιν τῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως τῆς Κύπρου».

'Ἀλλ' οἱ Φιλελεύθεροι δὲν μποροῦσαν ν' ἀθετήσουν δλες τὶς ὑποσχέσεις τους πρὸς τοὺς Κυπρίους. Γιὰ τοῦτο υστερα ἀπὸ πολλὲς συζητήσεις κι' ἀναβολές, υστερα ἀπὸ πολλὲς ἀντιδράσεις καὶ πιέσεις, ἡ Βασιλίσσα Βικτωρία ὑπέγραψε στὶς 30 Νοεμβρίου 1882 τὸ περίφημο Διάταγμα — Σύνταγμα τῆς Κύπρου, ποὺ ἐπέφερε πολλὲς τροποποίησεις στὸ προηγούμενο στρατιωτικὸ καθεστῶς τοῦ νησιοῦ. Τὸ ἀποτέλουσαν 31 ἀρθρα, ποὺ ρύθμιζαν δλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Νομοθετικὸ καὶ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο, καθώς καὶ τὴ συγκρότηση τῶν Δικαστηρίων. Παρ' δλους τοὺς μερικοὺς περιορισμούς, ἡ καθολικὴ ψηφοφορία καθιερώνεται μὲ τὸ νέο Σύνταγμα. "Ἐλληνες καὶ Τούρκοι μετεῖχαν στὰ Συμβούλια καὶ στὰ ἐπαρχιακὰ δικαστήρια ἐπίσης ἔπαιρναν μέρος ἐξ ίσου, ἀν κι' ὁ πρόεδρος ήταν πάντα Ἀγγλος. 'Απὸ τὰ πρῶτα μέλη ποὺ ἐκλέχθηκαν στὸ Νομοθετικὸ Συμβούλιο ήταν κι' ὁ Σωφρόνιος δ Β', ποὺ κατέξοχην διηγύθυνε τὸ ἔθνικὸ κι' ἔνωτεκό πνεῦμα τῶν Κυπρίων μέχρι τοῦ 1886, δπότε ήταν μόλις 52 χρόνων.

Κατὰ γενικὴ γνώμη, ὑπῆρξε ἡ σημαντικῶτερη πολιτικὴ κι' ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης τῆς Κύπρου ἀπὸ τοῦ 1878 μέχρι τοῦ 1900 κι' ὁ θάνατός του δικαια θρηνήθηκε σὰν ἔθνικὴ ἀπώλεια. Αὐτὸς πρῶτος ἔθεσε ζήτημα ἔνθεσεως τῆς Κύπρου μὲ τὴν Ἐλλάδα ἀπ' αὐτῆς τῆς στιγμῆς τῆς καταλήψεως τοῦ νησιοῦ τὸ 1878. 'Αλλὰ καὶ κατόπιν ἀλλοι ἡγέτες τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ πάρουσιάσθηκαν, ποὺ συνέχισαν ἀδιάκοπα

κι' ἀδιάπτωτα τὸν ἀγῶνα κι' ἐναντίον τοῦ συστήματος κι' ἐναντίον πρὸ πάντων τῆς Κατοχῆς. Καὶ περιωρίσθηκαν προσωρινῶς οἱ Κύπριοι σ' ἐπικρίσεις τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῶν "Ἀγγλῶν γιὰ τὴν σδικὴ κι' ὑπερβολικὴ καταβολὴ στὴν Τουρκία τοῦ φόρου τῶν 92.688 χρυσῶν λιρῶν εἵτις ἔξαντλεῖ δσημέραι τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου καὶ ἄγει εἰς καταστροφὴν αὐτοῦ" (ψήφισμα Ν. Ρώσου). Ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιφανειακὲς αὐτές ἐπικρίσεις, ὑπῆρχε τὸ βαθὺ αἰσθῆμα τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ γιὰ τὴν ἔνωση. Καὶ τὸ αἰσθῆμα τοῦτο δὲν ἔπαιε οὐτε μιὰ στιγμὴ νὰ μὴν ἐκδηλώνεται καὶ νὰ μὴν διακρίνεται: "Ἡ ἀγγλικὴ Κατοχὴ τῆς Κύπρου συνοδεύεται ἀπὸ μιὰν δέναη κι' ἀδιάσπαστη καὶ βίαιη διαμαρτυρία τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ ἐναντίον τῆς ἀγγλοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1878 μέχρι σήμερα.

Κι' εἶδαμε τὶς φάσεις τοῦ ἀγῶνος μέχρι τοῦ 1886. "Ἀπὸ τότε ἡ μάχη συνεχίζεται ἐντονώτερη. Πιεζόμενος δὲ κυπριακὸς Λαός ἀπὸ τὰ φορολογικὰ βάρη καὶ μὴν ἀκουδμενος ἀπὸ τὴν τοπικὴ Κυβέρνηση, ἀποφάσισεν ἀναθέση σὲ προσβεία, νὰ μεταβῇ στὸ Λονδίνο καὶ διαμαρτυρηθῇ γενικῶς γιὰ τὴν ἀγγλικῆδιοίκηση τῆς Κύπρου. Ἡ πρεσβεία ἐκείνη συγκροτήθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Σωφρόνιο, ὃς πρόεδρο, τὸν Θ. Περιστιάνη, τὸν Π. Κωνσταντίνη καὶ τὸν Α. Λιασίδη ως μέλη. "Ἐφερε δὲ μαζὶ τῆς τὸ «Παγκύπριον Ὑπόμνημα» τῶν παραπόνων, τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν πόθων τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ. "Υστερα ἀπὸ λαμπρὴ ὑποδοχὴ στὸ Λονδίνο, δὲ μητροπολίτης Σωφρόνιος κι' ἡ ἐπιτροπὴ τῆς προσβείας ὑπέβαλε τὸ "Ὑπόμνημα στὸν ὑπουργὸ λόρδο Νάτσφορδ. "Ανέφερε δὲ τὰ ἔξῆς στὴν ἀρχή, τὰ δποῖα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ως κεκαλυμμένη εύχῃ γιὰ τὴν ἔνωση: «Ο χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου, καίπερ μὴ λησμονῶν τὴν καταγωγὴν καὶ τὰς παραδόσεις του καὶ τολμῶν

ν' ἀποβλέπῃ πάντοτε εἰς ἐν ἐθνικὸν μέλλον, οὐδέποτε ἔπαισε καὶ δὲν θὰ παύσῃ νὰ προσαγορεύῃ μετ' αἰσιοδοξίας τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν, συνεπείᾳ τῆς δροίας αἱ τύχαι του ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὸ μέγιστον καὶ τὸ μᾶλλον πεπολιτισμένον "Ἐθνος. "Αλλὰ πλέον ἡ ἀπαξιώσαντος ὑπέλαβε καθῆκον αὐτοῦ νὰ ὑποβάλῃ τῇ Κυβερνήσει τῆς Α.Μ. αἰτήσεις ὑποσχηνουμένας τῇ νήσῳ ἡθικὴν καὶ ψλικὴν βελτίωσιν. Τῶν πραγμάτων ἀφικομένων, ίδια ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν, εἰς πολὺ κρίσιμον σημεῖον, δὲ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐνεπιστεύει θη ἡμῖν τὴν ἐπίσημον ἐντολὴν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν μέριμναν τῆς "Υμετέρας Ἐδοχότητος» (20. Ιουνίου 1889).

Ἄδητὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐπίσημη ἐπαφὴ τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ μὲ τὴν Ἀγγλία κι' ἡ πρώτη εὔχῃ γιὰ τὴν ἔνωση. "Αν καὶ δὲν λεγόταν ἀμεσα, ὅμως, κάτω ἀπὸ τὶς λέξεις διαφαίνεται σαφέστατα ἡ ἔννοια τῆς ἔνωσεως: «Τολμᾶν ν' ἀποβλέπῃ πάντοτε εἰς ἐν ἐθνικὸν μέλλον»! Κι' ἡ ἀγγλικὴ διπλωματία παρουσιάστηκε ἀμέσως μ' δλα ἐκεῖνα τὰ μέσα ποὺ γνωρίζει νὰ μεταχειρίζεται γιὰ τὸ συμφέρον της. "Ενῷ δημητροπολίτης Σω-

Ο ΣΟΥΑΤΑΝΟΣ ΣΕΛΗΝΗ Ο Γ' ΠΟΥ ΔΙΕΤΑΣΕ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟ 1569

φρόνιος γινόταν δεκτὸς μ' ἄκρα ἐπισημότητα καὶ ἀπὸ τὴν Βασιλισσα Βικτωρία, χωρὶς ν' ἀποσπασθῇ καν τὸ χέρι της· ἐνῷ δὲ ἐπίσκοπος Καντερβουγίας ἔγραφε ταπεινότατα κι' ἐλληνικά στὸ Σωφρόνιο· κι' δλες οἱ ἀγγλικὲς προσωπικότητες μὲ μειδιάματα χαρᾶς ὑποδέχονταν τὰ μέλη τῆς προσβείας, ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ δὲν συγκινήθηκε καθόλου· οὐτε τροποποίησε τὴν κατεύθυνση πούχε χαράξει σχετικά μὲ τὴν τακτικὴ της στὴν Κύπρο. Κι' αὐτὸ δείχθηκε στὴν στάση τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας, τοῦ φιλέλληνος καὶ φιλελευθέρου Γλάδστωνος, ποὺ τόσες φορές εἶχε χαρακτηρίσει τὴν κατοχὴ τῆς Κύπρου ως πράξη ποὺ «ήτιμαζε τὸν ἀγγλ-

κὸ χαρακτῆρα». Κι' ὅμως μόλις καὶ μετά
βίας κατένευσε νὰ δεχτῇ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ
μὲ τὸν ρητὸν ὅρο «νὰ μὴν θίξῃ πολιτικὸν
τι ζήτημα τῆς Κύπρου!» Καὶ δέχθηκε κι'
αὐτὸς τὸν μητροπολίτη Σωφρόνιο ὄρθιος
καὶ φίλησε τὸ χέρι του καὶ τὸν προσαγό-
ρευσε ἐλληνικά: «Χάριμα ἔστιν ἵδεν Ἀρ-
χιεπίσκοπον Κύπρου!» 'Αλλ' οὐτε λέξη δὲν
εἶπε γιὰ τὸ πολιτικὸ μέλλον τοῦ νησιοῦ...
Κι' ἡ πρεσβεία γύρισε πίσω, ἀφοῦ ἔλαβε
δείγματα πολλῶν φιλοφρονήσεων κι' ὑπο-
σχέσεις διοικητικῆς βελτιώσεως, ἀλλὰ καμ-
μιὰ γιὰ τὸ κύριο θέμα, γιὰ τὴν ἔνωση, ποὺ
μὲ μεγάλη δεξιοτεχνίᾳ ἀπέφυγε νὰ συζη-
τήσῃ καν ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις. Καὶ τὸ
πρᾶγμα ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν στερεό-
τυπα μέχρι σήμερα.

Τόσο ἡ ἀγγλία δσο κι' δ Γλάδστωνας κι'
ἡ ἐγκριτότερη μερίδα τοῦ ἀγγλικοῦ Τύ-
που, θεωροῦσε τὴν Κύπρο σὰ χώρα ἀδικη-
μένη βέβαια κάτω ἀπὸ τὴν Κατοχή, ἀλλὰ
συγχρόνως τὴ νόμιζε κι' ὡς πολιτικῶς καὶ
κοινωνικῶς εὔρισκόμενη σὲ κατώτερη μοί-
ρα συνεπῶς ἀνίκανη νὰ αὐτοκυβερνηθῇ ἢ
νὰ πάρῃ περισσότερες ἐλευθερίες! Καὶ
τὶς ἴδεες αὐτὲς τὶς βλέπουμε νὰ διατυπώ-
νωνται στὴν ἐπισημότερη ἔφημερίδα τῆς
ἐποχῆς, στὴν «Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούρ-
γου», ποὺ, σχολιάζοντας τὴ στάση τοῦ
Γλάδστωνα καὶ γενικῶς τῆς ἀγγλίας ἀ-
πέναντι τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ, ἔγραψε τὰ
ἔχης ἀνυπόστατα, ποὺ συνώψιζαν ὅμως
τὶς ἀγγλικές ἀπόψεις γιὰ τὴν Κύπρο: «Ο
Κύπριος δὲν ἔχει ἀνεξάρτητον ἢ τολμηρὸν
φρόνημα. Δὲν εἶναι καν πολυμήχανος. Δὲν
πρέπει, λοιπόν, νὰ ἐμπνέη φόβους. Οὗτε
ψηφίζει, οὕτε ἐπαναστατεῖ. Εἶναι ἀμαθής,
πειθήνιος, ἡκιστα ἐπιχειρηματικός. Ο δρ-
τος καὶ αἱ ἑλαῖαι του δὲν ἀποτελοῦσι
τροφὴν κρατύνουσαν τοὺς μυῶνας, ἀπο-
τροπιάζεται δὲ τὸ μάχεσθαι καὶ δὲν ἔφ-
ανη μέχρι τοῦδε λίαν ἐπιρρεπῆς εἰς ἔξερ-
θισμόν. Ἀρκεῖται κατὰ κανόνα καταβάλ-
λων τοὺς φόρους του, πληρώνων τὸν το-
κογλύφον του καὶ ἔξοικονομῶν κατὰ τὸ
ἔνδον τοὺς φόρους του. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εί-
ναι λόγος, δπως ἡ ἀγγλία δλιγωρῇ τῶν
ἐθνικῶν αὐτῆς συμφερόντων ἐν χώραις,
ἔνθα ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν δύνανται νὰ
ἀναφυῶσι μεγάλα πολιτικὰ ζητήματα ἢ
δπως ἀφροντιστῇ περὶ τῆς εὐημερίας
Λαοῦ, οὗ δέδεχθη τὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν
προστασίαν. Ἔάν ἡ Κύπρος περιέπιπτεν
εἰς χείρας ἑτέρας Δυνάμεως... τὶς οἵδε τί-
νας προσπαθείας θὰ κατέβαλλε καὶ εἰς
τίνας θυσίας θὰ ὑπεβάλλετο, δπως ἀνα-
δείξῃ τὴν νῆσον ναυτικὸν προπύργιον, δε-
σπόζον τῶν θαλασσῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας
καὶ τῶν παραλίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Αι-
γύπτου, ἀνοίξῃ δ' αὐτὴν εἰς τὸ παγκόσμιον
ἐμπόριον. Μετά μείζονος προνοίας καὶ ἐ-
λευθεριότητος ἡ Κύπρος θὰ καθίστατο
κτῆσις οὐχὶ ὑποδεεστέρα τῆς Μελίτης, ἀ-
νωτέρα δὲ τῆς Κερκύρας. Ἀλλ' ἡ ἀγγλία

προύτιμησε νὰ καταλίπῃ τὸ ἔργον ἀνεπι-
τέλεστον!» («Ἐπιθεώρησις Ἐδιμβούργου»
—Μάρτιος 1891).

Ἄλλὰ τὶς ψευδέστατες καὶ προσβλητι-
κώτατες αὐτὲς κρίσεις γιὰ τὸν κυπριακὸ
Λαὸν ἥρθαν νὰ διαψεύσουν αὐτὰ τὰ πρά-
γματα. Ήστερα ἀπὸ πέντε χρόνια, καὶ νὰ
διαπιστώσουν γιὰ μυριοστὴ φορά, δχι μό-
νο τὸ ἔθνικό φρόνημα τῆς Κύπρου καὶ
τοὺς πόθους της γιὰ τὴν ἔνωση, ἀλλὰ κι'
αὐτὸ τὸ ἥρωϊκὸ πνεῦμα τῶν παιδιῶν της:
Κυβερνοῦσε τότε τὴν Ἑλλάδα δ Θεόδω-
ρος Δηλιγιάννης, ποὺ ὥστερα ἀπ' τὴν ἐπι-
στράτευση τοῦ 1887, ἀποφάσισε τὸν πόλε-
μον τοῦ 1897 χωρίς καμμίαν ἔτοιμασία καὶ
μὲ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις ἔχθρικές πρὸς
κάθε στρατιωτικὴ περιπέτεια τῆς Ἀνατο-
λῆς. Ο ἐλληνικός Λαὸς πίστεψε καὶ τότε
στὰ μεγάλα λόγια, κι' ἥρωϊκός καὶ θυσια-
στικός ἔτρεξε ἀπ' δλα τὰ σημεῖα τοῦ κό-
σμου γιὰ νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον τῶν Τούρ-
κων. Τότε πραγματικῶς ὅστραψε κι' δ πα-
τριωτισμὸς καὶ τ' ἀφθονο ἥρωϊκὸ πνεῦμα
τῶν Κυπρίων γιὰ νὰ διαψεύσῃ τοὺς "Αγ-
γλους πολιτικούς καὶ τοὺς τερατολόγους
τῆς «Ἐπιθεώρησες τοῦ Ἐδιμβούργου».

Στὸ διάταγμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστρα-
τεύσεως ἡ Κύπρος ἀπάντησε μὲ γενικό
συναγερμὸ τῶν παιδιῶν της. Οἱ παλμοὶ
τῆς Ἑλλάδας ἥσαν οἱ παλμοὶ τῆς Κύπρου.
Τότε δέχτηκε πόσος ἐλληνισμὸς ὑπῆρχε
μέσα στὴν ψυχὴ τῶν Κυπρίων, ποιὸς ἔν-
θουσιασμὸς πυρπολοῦσε τὰ στήθη τους,
ποιὸ πνεῦμα ἥρωισμοῦ καὶ θυσίας συγκλο-
νιζε δλη τους τὴν ὑπαρξη. Κατάλογοι ἔθε-
λοντῶν ἀνοιχτηκαν ἀμέσως σ' δλες τὶς
πόλεις καὶ σ' δλα τὰ χωριά τοῦ νησιοῦ
κι' οἱ νεοὶ ἐσπευσαν νὰ καταγραφοῦν γιὰ
νὰ τρέξουν στὴν Ἑλλάδα καὶ πολεμή-
σουν. Κανεὶς δὲν ἔμεινε δσυγκίνητος δσοι
δὲν μποροῦσαν νὰ γραφοῦν στοὺς κατα-
λόγους συνεισέφεραν χρήματα, ροῦχα ἢ
ἄλλα πράγματα. Κατὰ τοὺς μετριώτερους
ὑπολογισμοὺς καὶ τὶς ἐπίσημες στατιστι-
κές, συνολικῶς καταγράφηκαν ως ἔθελον-
τές Κύπριοι 6.318. Μὲ τὴν πρώτη ἀποστο-
λὴ τῆς 3ης Ἀπριλίου 1897, ἀνεχώρησαν
760 Κύπριοι, κατὰ τὴ δεύτερη 2.718, ἀπὸ
δὲ τὴν Αἴγυπτο, τὸ Σουδάν καὶ τὴν Εύ-
ρωπη ἥρθαν καὶ κατατάχθηκαν στὸν ἐλ-
ληνικὸ στρατὸ ἀλλοὶ 2.000. Οἱ ὑπόλοιποι
1836 ἥσαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κι' οἱ Κύπριοι
φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Αθηνῶν,
τὸ δλο 6.318. "Αν καὶ οἱ ἀληνες κάτοικοι
τοῦ νησιοῦ ἀνέβαιναν στὸν ἀριθμὸ τῶν
148.000. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀγγλικὴ ἀπογρα-
φὴ τοῦ 1891, τότε ἡ Κύπρος ἐπιστράτευσε
τὰ 5100 τῶν κατοίκων της προσῆλθαν δη-
λαδὴ δσοι δὲν προσῆλθαν στὴν κυρίως
Ἑλλάδα! Τόσος πατριωτισμός, τόση ἔ-
θνικὴ ἀληηγύη, τόσος ἔνθουσιασμὸς
πλημμύριζε τὴν Κύπρο κατὰ τὴν ἐποχὴ ἔ-
κεινη. Καὶ γιὰ νὰ φανῇ τὰ πρᾶγμα παρα-
στατικώτερα, θὰ παραθέσω μερικὰ ἀπο-

σπάσματα κυπριακῶν ἐφημερίδων τοῦ 1897, διόπου τὸ ἑθνικὸ φρόνημα τοῦ νησιοῦ δεῖχνεται ἀπαράμιλλο κι' ἵσως ἀπίστευτο:

«Γέρων πατήρ, παλαιός ἀγωνιστὴς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21, εὐχόμενος κατεύδιον καὶ καλήν ἔξυπηρέτησιν τῆς Πατρίδος εἰς τὰ δύο τέκνα του, ἐλυπεῖτο σφόδρα, διότι δὲν εἶχε καὶ ἄλλα τέκνα ν' ἀποστείλῃ εἰς τὸν ἔπικειμενον πόλεμον». «Ἄλλο: «Νέος τις ἀγρότης, κατελθὼν εἰς Λάρνακα δι' ὑποδέσεις του καὶ ίδων τοὺς ἄλλους ἀναχωροῦντας εἰς Ἑλλάδα, κατέλιπεν ἐν μέσῃ δῦων τὸ ζώδιον του καὶ διτις ἄλλο εἶχε καὶ ἀνεμίχθη ἐν τῇ ἀπερχομένῃ δυμάδι». «Ἄλλο: «Ἐτερος ἐκ τῆς Ὀρεινῆς διανύσας ἀπνευστὶ εἰκοσιτετράωρον περίπου διάστημα, κατέφθασεν ἀσθμαίνων εἰς τὴν παραλίαν τῆς Λάρνακος, καὶ ίδων τὴν τελευταίαν, ἦν τῷ ἔβειξαν λέμβον, ἥτις μετέφερεν ἔθελοντάς, καὶ τὸ ἀτμόπλοιον ἀνέλκον τὴν ἀγκυράν του πρὸς ἀναχώρησιν, ἔβαλε μανιώδεις κραυγάς νὰ σταματήσωσιν ἐν τῇ πλήρει βεβαιότητι διτις ἡ φωνὴ του ἥτο ἀδύνατον ν' ἀκουσθῆ. Συγκινηθέντες οἱ παρατυχόντες, αὐτὸν μὲν ἐπεβίβασαν εἰς λέμβον, ἤρξαντο δὲ ποιοῦντες ποικίλα σήματα, ἀτινὰ ἀντιληφθεὶς εὔτυχῶς δὲ πλοίαρχος, ἐπεράδυνε τὴν ἀναχώρησιν καὶ οὕτως ἡδυνήθη δὲνθουσιώδης ἀγρότης νὰ ἐνωθῇ μετ' ἄλλων». Αὗτοὶ ήσαν οἱ Κύπριοι, ποὺ ἡ «Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούργου» ἔχαρακτήριζε πώς δὲν ἔχουν ἀνεξάρτητο ἢ τολμηρὸ φρόνημα!...

«Ἄλλ' ὅχι μόνο φρόνημα τολμηρὸν ἀπέδειξαν, ἀλλὰ κι' ἡρωϊσμὸν ἀπίστευτο κι' ἵσως ἀκατανόητο: Εἶχαν τὴν εὐτυχία νὰ προσκολλήθοῦν στὴν ταξιαρχία Σμολένσκη κι' ἔτσι δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ δοκιμασθῇ δὲ ἡρωϊσμὸς τους. Στὸ Βελεστίνο οἱ Κύπριοι ἔθελοντές βρέθηκαν στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ κράτησαν ἐπὶ μέρες τὴν προέλαση τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ...» Η «Παλιγγενεσία» τῶν Ἀθηνῶν ξύραφε τότε τὸ ἔξῆς: «Ἐνθουσιωδῶς ἐκφράζονται οἱ χθὲς ἀφιχθέντες τραυματίαι τῆς μάχης τοῦ Βελεστίνου περὶ τοῦ θάρρους καὶ τῆς ἀντοχῆς, ἦν ἐπέδειξαν οἱ Κύπριοι ἔθελονταί, ἐπισύραντες οὕτω συγχαρητήρια τοῦ ταξιάρχου Σμολένσκη. Ἀναρίθμητα ἐπεισόδια διηγοῦντο οἱ τραυματίαι περὶ τῆς πρωτοφανοῦς τόλμης, ἥτις ἔξεπληξε πάντας, τῶν Κυπρίων ἔθελοντων. Οὕτω, χάρις εἰς τοὺς ἔθελοντάς τούτους ἡ Κύπρος ἔλαβε μέρος κατὰ τὸν ἑθνικὸν ἀγῶνα». «Ἄλλα καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐπίσημη ἔκθεση τοῦ Σμολένσκη ἀναγράφονται τὰ ἔξῆς: «Ἐκ τοῦ σώματος τῶν ἔθελοντῶν Κυπρίων, οἵτινες πρώτην φοράν εἰς τὸν βίον των ἐκράτησαν δπλον, ἐμδροφωσα ἀρίστους μαχητὰς κατὰ τὸν πόλεμον».

Κι' αὐτοὺς τοὺς ἡρωες πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια ἡ «Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούργου» εἶχε χαρακτηρίσει ως ἀνθρώπους ποὺ ἀ-

ποτροπιάζονται τὸν πόλεμο! «Ἄλλὰ τὴν παλληκαριὰ τῶν Κυπρίων θὰ διαλαλήσουν μεγαλοφωνότερα οἱ πόλεμοι τοῦ 1912-1913, ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία τοῦ 1920-1922 καὶ πρὸ πάντων δὲ τελευταῖος παγκόσμιος πόλεμος (1940-1944), κατὰ τὸν διοίον χιλιάδες ἔθελοντῶν Κυπρίων πολέμησαν κι' ἔπεσαν στὸ πλευρὸ τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. «Ἐτσι, μὲ ποταμούς αίματῶν ἀπὸ τὸ 1821 μέχρι σήμερα ἔχει ποτισθῆ τὸ δέντρο τῆς κυπριακῆς λευτεριᾶς κι' ἔχει γραφτῆ ἡ ιστορία τοῦ μαρτυρικοῦ κι' ἡρωϊκοῦ νησιοῦ. Κι' διτις γράφεται μὲ αἷμα δὲν ξεγράφεται στὴν ιστορία τῶν Λαῶν. Πῶς προσποιοῦνται πώς τὸ ἀγνοοῦν οἱ Ἀγγλοι αὐτό;

«Ο ἀτυχῆς καὶ ταπεινωτικὸς πόλεμος τοῦ 1897 εἶχε συνετίσει τὴν Ἑλλάδα, ποὺ κυβέρνησαν ἐπὶ δύδοντα χρόνια οἱ μικροὶ κι' ἀνάξιοι ἀπόγονοι τῶν γιγάντων τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως τοῦ 21. Ἄλλ' διπλῶς συμβαίνει πάντοτε, ἔτσι καὶ τώρα μέσα ἀπὸ τὶς φλόγες τῆς καταστροφῆς, μέσα ἀπὸ τὶς κραυγὲς τῆς ἀπογνώσεως, μέσα ἀπὸ τὴν φρίκη τῆς ἀπελπισίας, ξεπρόβαλε τὸ δραμα τῆς ἀναγεννήσεως γιά νὰ χαροποιήσῃ τὶς ψυχὲς δσων ἐπίστευαν καὶ πιστεύουν στὰ πεπρωμένα τοῦ Ἐθνους. Ο Λαός, δι μεγάλος ἑλληνικός Λαός, ἀπὸ τὸ διάτυχημα τοῦ 1897 ἀντλησε νέες δυνάμεις, νέες ἐπιπλέοντες. Τὸ θεώρησε ως τὴν ἀφετηρία νέας ἔξορμήσεως τοῦ Ἐθνους πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ πραγματικῶς, ἀπὸ τοῦ 1900 μιὰ νέα δημιουργικὴ ζωὴ ἀρχισε νὰ συνεπαίρη τὰ πνεύματα, ἔνας ζωογόνος διγέρας ἐπινευσε πάνω στὴν ἑλληνικὴ γῆ, μιὰ καθαρικὴ πνοὴ σάρωσε τὴν ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ παρελθόντος. Κι' ἡ ἀναγέννηση ἔγινε παλμός, ἔγινε πόθος, ἔγινε πραγματικότητα. Ο Ἐλληνισμὸς ἀπὸ τῆς Τραπεζούντος μέχρι τῆς Κερκύρας, κι' ἀπὸ τοῦ Μοναστηρίου μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, ὁδεύει στὰ πάλι πρὸς τὰ μπρός, ἔχοντας βαθειά στὴν ψυχὴ του ως ἔμβλημα τούς δημοτικούς στίχους ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὴν τραγικώτερη περίοδο τῆς ἑθνικῆς ζωῆς του, κατ' αὐτὴν τὴν ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1453:

«Ἐγώ μαι κείνο τὸ πουλί, ποὺ στὴ φωτιά ζυγώνω, καίγομαι, στάχτη γίνομαι καὶ πάλι ζανανιώνω!

Καὶ τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῆς τὰ βήματα τὰ βλέπουμε καὶ στὴν Κύπρο. Γιατὶ ἀπὸ τὸ 1900 ἀρχίζει στὴν μεγαλόνησο ἔνας ἀγῶνας γιά τὴν ἔνωση, διχι σάν καὶ πρὶν ἀλλ' ἀγῶνας βίσιος, ἀπροκάλυπτος, σκληρός: «Οταν δὲ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἀποικιῶν τῆς Ἀγγλίας Τσάμπερλαϊν, μιλώντας στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων τὸν Μάιο τοῦ 1902, κατέκρινε τὴν στάση τῶν Ἐλλήνων βουλευτῶν τῆς Κύπρου καὶ κατέληξε μὲ τὴν φράση: «ὅτι ἡ μετά τῆς μικρᾶς Ἐλλάδος ἔνωσις δὲν εἶναι ἀπαντος τοῦ Λαοῦ

κοινὸς πόθος» — εὐθὺς ἀμέσως ὁ κυπριακὸς Λαός ξεσηκώθηκε, καὶ σὲ συλλαλητήριο ἀποκήρυξε τοὺς προσβλητικούς λόγους τοῦ Ἀγγλου ὑπουργοῦ. Σὲ νέον δὲ «Παγκύπριον Ὑπόμνημα», ποὺ ὑπέβαλε στὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησην διαμαρτυρήθηκε ἐντονώτατα γιὰ τὴν προσβολὴν τοῦ ἔθνικοῦ του φρονήματος. Τὸ Ὑπόμνημα τοῦτο δὲν ἦταν συντεταγμένο, διὰ τὸ προηγούμενα, μὲ μισόλογα, μὲ ὑπονοούμενα καὶ παρακλήσεις. Εἶνε χραμμένο μὲ πύρινη γλώσσα, μὲ ἐπιχειρήματα γενναῖα κι' ἀκλόνητα καὶ, τὸ σπουδαιότερο, τελειώνει μὲ μιὰ φράσεολογία ποὺ ξαφνιάζει τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸ θάρρος τῆς γνώμης καὶ τὴν κατηγορηματικὴν κι' ἀπερίφραστη δήλωση, πῶς μόνη ἐπιθυμίᾳ, μόνος πόθος, μόνη θέληση τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ εἶνε ἡ ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα. Παραθέτουμε τὰ χαρακτηριστικώτερα σημεία του:

«Ἄλλ᾽ δι, τι βαθύτατα συνεκίνησε τὸν ἔλληνικὸν τῆς Κύπρου Λαὸν εἶνε ἡ ὑφ' ὑμῶν ἐκφρασθεῖσα ἴδεα ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ως πρὸς τὸ ζῆτημα, διὰ τὴν παραχώρησις τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν θὰ ἐτύχανε τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ ἔτι περαιτέρω, διὰ πολλοὶ ἔξημῶν θὰ προστίμων νὰ διοικήται αὕτη ὑπὸ πλουσίας Κυβερνήσεως ἢ νὰ προσαρτηθῇ εἰς πτωχὸν Κράτος! Ο τελευταῖος οὗτος ὑπαινιγμὸς ἔθλιψε τὴν μᾶλλον εὐαίσθητον χορδὴν τῆς καρδίας τῶν Ἑλλήνων Κυπρίων, οἵτινες ἥσθάνθησαν ἐσαυτούς προσβληθέντας καριώτατα, ἐπειδὴ πᾶσα ἐκφραζομένη ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἀκραιφνοῦς καὶ γενικοῦ πόθου τῶν Ἑλλήνων Κυπρίων ὑπὲρ τῆς ἔνωσεως αὐτῶν μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην κατ' αὐτῶν προσβολήν. Ἡτο ἐπομένως φυσικώτατον τὸ διὰ τὸ ἔλληνικὸν κυπριακὸν Λαός, ἄμα τῷ ἀκούσματι τῆς γενομένης ὑφ' Ὕμῶν προσβολῆς, θὰ ἡγείρετο σύσσωμος, ἵνα διαμαρτυρήθῃ καὶ δηλώσῃ διὰ χιλιοστῆν. φοράν ἔνωπιον παντὸς τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, διὰ τὸ διακαήτης αὐτοῦ καὶ ἀσβεστος πόθος εἶνε ἡ μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος ἔνωσις, δοτις εἶνε γενικὸς πόθος σύμπαντος τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ. Ας ἐπιτραπῇ δ' ἡμῖν νὰ ὑποβάλωμεν διὰ ἡμεῖς τε καὶ πᾶς ἀνεπτυγμένος Κύπριος ἡκούσαμεν τὸν ὑπαινιγμὸν τοῦτον μετὰ ψυχικῆς ἡρεμίας, μεθ' ἡς πᾶς τις θὰ ἤκουε ἀμφισβητούμενην παρ' ὅλου τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ἀτομικότητα. Εάν δ' ἐπειθύμουν αἱ ἀρχαὶ νὰ βάλωσιν ὑπὸ δοκιμασίαν τὸν γνήσιον αὐτοῦ πόθον, δὲν ἔχουσιν ἡ νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπὶ τούτου γνώμην τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ καὶ θὰ λάβωσι τόσας καταφατικάς ψήφους, δοιοὶ εἶνε οἱ Ἑλληνες Κύπριοι τῆς νήσου.

Καὶ κατέληγε μὲ τὶς ἔξῆς ὑπέροχες φράσεις: «Εἶνε ἀληθὲς διὰ τὸ κυπριακὸν Λαός εἶνε πτωχὸς καὶ μικρὸς τὸν ἀριθμὸν, ὅλλα δὲν πρέπει νὰ λησμονῆτε, διὰ τὸ παρὰ τὴν

σμικρότητα αὐτοῦ, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀνέδειξεν ἔαυτόν, ώς πρὸς τὴν διάσωσιν τοῦ ἔθνισμοῦ του, ἡρωα. Εἶνε γεγονὸς γνωστόν, διὰ τὸ χριστιανικὸς πολιτισμὸς μετεβιβάσθη ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην διὰ τῆς Κύπρου καὶ διὰ τὸ κυπριακὸν Λαός εἶνε ἀξιος ἐκτιμήσεως καὶ θαυμασμοῦ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως, τόσον ζωηρᾶς διὰ μέσου αἰώνων δουλείας καὶ διωγμῶν καὶ διὰ μόλις τὸ φίμωτρον τῆς δουλείας ἔχαλαρώθη, ἄμα τῇ ἀγγλικῇ κατοχῇ, ἡ πρώτη φράσις, ἡτις ἐξῆλθε τοῦ στήθους αὐτοῦ, ἡτο διόθος τῆς Μητρὸς αὐτοῦ Ἐλλάδος ἐνωσεως. Γνωρίζετε, ἀλπίζομεν, διὰ τὸν ἔθνος ἡ τουρκικὴ σημαία κατεβιβάσθη καὶ ἡ ἀγγλικὴ ἐν τῇ θέσει ἐκείνης ἀνεπετάσθη, διὰ μακαρίτης Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος, ὑποδεχόμενος τὸν Ἀγγλον Διοκήτην εἰπε: «Στέργομεν τὴν κυβερνητικὴν μεταβολὴν, τοσούτω μᾶλλον καθόσον πιστεύομεν, διὰ τὴν Μεγάλη Βρεττανία θὰ βοηθήσῃ τὴν Κύπρον, ώς ἐπραξε διὰ τὰς Ιονίους Νήσους, νὰ ἔνωθη μετὰ τῆς Μητρὸς Ἐλλάδος, μεθ' ἡς ἔθνικῶς συνδέεται». Αἱ λέξεις αὗται ἐλέχθησαν ἐξ δινόματος δλου τοῦ ἔλληνικον πληθυσμοῦ τῆς Κύπρου διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ ἄμα τῇ κατοχῇ, ἐκτοτε δὲ διηθυσμὸς αὐτος οὐδέποτε ἀφῆκε νὰ παρέλθῃ εὐκαιρία, χωρὶς νὰ δηλώσῃ παρρησία, διὰ οὕτε τὰ πλούτη τῆς προστατρίας θαμβοῦσιν αὐτόν, οὕτε ἡ πτωχεία τῆς Ἐλλάδος φοβίζει αὐτόν, ἀλλ' διὰ τὸ μόνον αὐτοῦ πόθος, τὸ μόνον αὐτοῦ δνειρον, εἶνε ἡ μετὰ τῆς Μητρὸς Ἐλλάδος ἔνωσις...» (*Ἐλληνισμός*, τόμ. ΣΤ' (1903), σελ. 280–294).

Τὸ ἔγγραφο τοῦτο θυμίζει τὴν περίφημη Προκήρυξη τῆς Ἐπιδαύρου τῆς 22ας Ιανουαρίου τοῦ 1822 πρὸς τὰ χριστιανικά. «Ἐθνη τοῦ κόσμου, διανεὶ τὴν Ἐλλάδας «ένωπιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων» διεκήρυσσε τὴν πολιτικὴ λευτεριά της. Περιέχει δὲ γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τοῦ 1878 ρητὴ καὶ κατηγορηματικὴ τὴν δηλώση τῆς ἔνωσεως πρὸς τὴν ἐπίσημη Ἀγγλία. Συγχρόνως κυκλοφοροῦσε στὴν ἀγγλικὴ κι' ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ βουλευτοῦ Κύπρου Γ. Σιακαλλῆ. Αφοῦ κι' αὐτὸς ἐπέκρινε τὴν ἀγγλικὴ διοίκηση τοῦ νησιοῦ, κατέληγε μὲ τὰ ἔξης, ποὺ καὶ σήμερα μποροῦν νὰ ἀπευθυνθοῦν πρὸς τὸ ἀγγλικὸν «Ἐθνος γιὰ τὴν ίδια ὑπόθεση: «Οταν θὰ ἐλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, τὸ μέγα καὶ εὐγενές ἀγγλικὸν «Ἐθνος δὲν θὰ παρίδῃ τοὺς ἔθνικοὺς τῶν Κυπρίων πόθους καὶ συνεχίζοντάς μεγάλας πρὸς τὴν Ἐλλάδα εδεργεσίας, θὰ πράξῃ διὰ τὴν Κύπρον διὰ τὸ ἐπραξε καὶ διὰ τὴν Ἐπιτάνησον. Τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτεῖ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα μέγα καὶ ισχυρὸν Κράτος, πιστὸν καὶ ισχυρὸν σύμμαχον καὶ μετὰ πεποιθή-

σεως ἐλπίζομεν, δτι τοῦτο δὲν θέλει παροραθῆ ύπό τῶν Βρετανῶν πολιτικῶν, Γ. Σιακαλλῆ. (Cyprus under British—Λευκωσία 1902, σελ. 38).

'Αλλ' ἡ ἔνωτική Ιδέα καὶ τὸ ἔθνικό φρόνημα τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ, ποτὲ δὲν ἐκδηλώθηκε ἐντονώτερα, δσο κατὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἀποικιῶν τῆς Ἀγίας, Τσώρτσιλ, τὴν ἀνοιξη τοῦ 1907. "Οταν μαθεύτηκε πῶς δ. Ἀγγλος ὑπουργός θ' ἀρχόταν στόηνησι, δ. Λαός ξεσηκώθηκε καὶ προσπάθησε μ' δλα τὰ μέσα νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἔθυική του συνείδηση καὶ τοὺς πόθους του γιὰ τὴν ἔνωση. Καθ' δλη τῇ διαδρομῇ, ἀπὸ τὸν Ἀμμόχωστο ὡς τῇ Λευκωσίᾳ, δλα τὰ χωριά, δλοι οἱ δρόμοι, δλα τὰ μονοπάτια, ήταν στολισμένα μ' ἐλληνικὲς σημαῖες καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Ζήτω ἡ ἔνωσις». "Οταν, τέλος, ἔφθασε στὴν Κύπρο δλοι οἱ Ἐλληνες κάτοικοι κατέβηκαν στὰ μέρη, ἀπὸ τὰ δποια θὰ περνοῦσε δ. Τσώρτσιλ κι' ἔξαλλοι ἔζητωκραύγαζαν: «Ζήτω ἡ ἔνωσις», «Ζήτω ἡ Ἐλευθερία». Δὲν ἄκουγε κανεὶς παρὰ μονάχα αὐτὴν τὴν κραυγὴ σ' δλη τὴν Κύπρο. Τόση δὲ ἐντύπωση προκάλεσε στὸν Τσώρτσιλ τὸ ἔνωτικό φρόνημα τοῦ Λαοῦ, ὡστε ἀναγκάστηκε νὰ κάμη δηλώσεις, ποὺ πῆραν ἐπίσημο χαρακτῆρα, γιατὶ δημοσιεύθηκαν σ' αὐτὴ τὴν ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τῆς Κύπρου. "Ηταν, βέβαια, διαφορούμενες κι' ἔμοιαζαν μ' δλες τὶς δηλώσεις τῶν Ἀγγλων πολιτικῶν, τὶς σχετικὲς μὲ τὸ κυπριακὸ ζήτημα, δείχνουν δμως τῇ συγκίνηση τοῦ ὑπουργοῦ ἀπὸ τὸ θέαμα τῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ: «Νομίζω, δτι εἰνε ἀπλῶς φυσικὸν δ. κυπριακός Λαός, δ. δποιος εἰνε ἐλληνικῆς καταγωγῆς, νὰ ἀποβλέπῃ πρὸς τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ μὲ δ. τι δύναται νὰ δνομασθῇ Μήτηρ Πατρίς, ὡς πρὸς ίδεων διακαῶς καὶ μετ' ἀφοσιώσεως ποθούμενον, αἰσθημα τοιούτον εἰνε παράδειγμα τῆς πατριωτικῆς ἀφοσιώσεως, ήτις τόσον εύγενῶς χαρακτηρίζει τὸ ἐλληνικὸν «Ἐθνος...». Στὶς δηλώσεις του δ. Τσώρτσιλ διαπιστώνει ἔνα γεγονὸς χωρὶς νὰ κάνη καμμιὰ πολιτικὴ νύξη γιὰ τὴν ἔνωση: τὸ γεγονὸς τοῦ μεγάλου πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ ἔνωτικοῦ πόθου τῶν Κυπρίων διπλωματικῶτατα ἀποφεύγει κάθε δλη, πολιτικῆς φύσεως, δηλωση...

Κι' ἥρθεν, ἐπὶ τέλους, τὸ 1909 κι' ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Γουδιοῦ κι' δ. Βενιζέλος κι' ἡ ἀναγέννηση πῆρε φτερά. Κι' ἥρθε τὸ εὐλογημένο 1912 γιὰ νὰ ἔξιλεώσῃ σφάλματα καὶ πλάνες καὶ μιζέριες καὶ ήττες ἔνδος αἰῶνα. Καὶ κηρύχθηκε καὶ πάλιν ἐπιστράτευση. Καὶ συναγερμὸς κατέλαβε τὸ «Ἐθνος». 'Απ' δλα τὰ σημεῖα τοῦ κόσμου σπεύδουν τὰ παιδιά τῆς Ἀλλάδας γιὰ νὰ πάρουν μέρος στὸν πόλεμο, γιὰ νὰ ξεπλύνουν τὸ θεῖο τῆς μέτωπο, ποὺ τέσσαρες γενεές, ἀπὸ τὸ 21 καὶ δῶθε, ἐλχαν ἀμαυρώσει. «Ἔτοι κι' ἡ Κύπρος ξα-

ναζῆ τὶς μεγάλες στιγμὲς τοῦ 1897. Χιλιάδες ἔθελοντῶν καταγράφονται στὸ νησὶ, ἀπὸ δὲ τὴν Αίγυπτο, τὸ Σουδάν, τὴν Ἀμερικὴ, τὴν Βραζιλία καὶ τὶς Ἰνδίες ἀκόμη, φθάνουν Κύπροι ἔθελοντες γιὰ νὰ καταταχθοῦν στὸν ἐλληνικὸ στρατό. Κι' ἔπι κεφαλῆς βρίσκεται ἔνας ὑπέροχος πατριώτης, μιὰ ἡρωϊκὴ φυσιογνωμία πολεμιστοῦ, κι' ἀνθρώπου, δ. Χριστόδουλος Σώζος, δημαρχὸς Λεμησοῦ, βουλευτὴς καὶ φλογερὸς ἀγωνιστὴς τῶν δικαιωμάτων τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ. Καὶ μαζὶ του ἔρχονται κι' οἱ τέσσαρες βουλευταὶ τοῦ νησιοῦ, δ. Χατζηίωάννου, δ. Λανίτης, δ. Ζήνων κι' δ. Κυριακίδης. Κι' ἔπεισε δ. Σώζος στὶς 6 Δεκεμβρίου 1912, στὸ ὅφωμα τοῦ Προφήτου Ἡλίου, στὴν Ἡπειρο, καὶ πότισε τὴ δουλωμένη ἀκόμη χώρα μὲ τὸ κυπριακό του αἷμα, διαδηλώνοντας ἔτσι τοὺς ἀρρηκτοὺς δεσμούς ποὺ συγδέουν τὴν Κύπρο μὲ τὴν Ἡπειρο καὶ τὴν Ἀλλάδα. 'Αλλά δὲν ήταν μόνος αὐτός. Ἐκατοντάδες Κυπρίων σκοτώθηκαν στὴν Μακεδονία, στὰ Νησιά καὶ στὴ Θράκη κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912 — 1913. Δὲν ὑπάρχει μάχη τῆς ἐποχῆς ἔκείνης, ποὺ νὰ μὴν πῆραν μέρος οἱ Κύπροι καὶ νὰ μὴν ἔπεισαν παλληκαρίσια...

Οι νικηφόροι πόλεμοι τοῦ 1912 - 1913, ἡ ἐπιστράτευση τόσων χιλιάδων Κυπρίων ἔθελοντῶν, καὶ πρὸ πάντων οἱ θυσίες, ἀνερχόμενες σ' ἔκατοντάδες νεκρῶν, ἔδωσαν νέα φτερά στοὺς πόθους καὶ τὶς ἐλπίδες γιὰ τὴν ἔνωση. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς ἀν ή Κύπρος κατεχόταν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, δ. ἐλληνικὸς στόλος καὶ στρατὸς θὰ κατελάμβανε τὸ νησὶ κι' ἡ Κύπρος θ' ἀποτελοῦσε σήμερα ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ ἐλευθερωμένου «Ἐθνους». 'Αλλ' ἡ ἀγγλικὴ κατοχὴ ἐμπόδισε τότε νὰ πραγματοποιηθῇ τ' δνειρο τόσων γενεῶν τοῦ κυπριακοῦ Λαοῦ. Δὲν ἐμπόδισε δμως, ἡ Κύπρος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἔκείνη νὰ συνεχίσῃ θαρμαλεώτερα, ἐντονώτερα κι' ἐπιβλητικώτερα νὰ ζητάῃ τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἀλλάδα. Οἱ θυσίες τῆς ήσαν νέοι τίτλοι τοῦ Ἐλληνισμοῦ τῆς, ήσαν νέοι ἀδιάσπαστοι δεσμοὶ μὲ τὸ «Ἐθνος», νέοι θερμότατοι ἐναγκαλισμοὶ ἀγαπημένου παιδιοῦ πρὸς τὴ μάνα του. Στὰ συλλαλητήρια, ποὺ ωργανώθηκαν τότε σ' δλο τὸ νησὶ γιὰ μυριοστὴ φορά, δ. Λαός βροντοφώνησε: «Οὐδεμία ἔγκδυσμιος δύναμις δύναται νὰ καταστεῖ δη καταβάλῃ τὰ ἔνωτικά αὐτοῦ φρονήματα καὶ τὴν ἀναλλοίωτον θέλησιν, δπως προσαρτηθῆ εἰς τὸ δμόφυλον Βασιλείου τῆς Ἀλλάδος». "Οταν δὲ γιορτάστηκε ἡ πεντηκονταετηρίδα τῆς ἔνωσεως τῆς Ἐπτανήσου, τὸ 1914, Ἐκκλησία καὶ Λαός, ἔνωμένοι, ζήτησαν καὶ πάλιν τὴν ἔνωση: «Η Ἐκκλησία καὶ δ. Λαός τῆς Κύπρου πρὸς ἔνα ἀποβλέπουν σκοπόν, πρὸς τὴν ἔνωσιν». Κι' ἥρθεν δ. πρῶτος παγκόσμιος πόλε-